WORLD FORUM ON ACADEMIC INNOVATION AND DIGITAL LITERACY

RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA TRANSPORT VOSITALARI NOMLARINING ETIMOLOGIK QATLAMLARI

Xushmurodova Kamola Baxtiyor qizi

Turon universiteti Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining etimologik xususiyatlari, kelib chiqish manbalari va tarixiy shakllanish jarayonlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Transport leksikasining shakllanishida turli tillarning o‘zaro ta’siri, xalqaro terminlarning kirib kelishi, o‘zlashma so‘zlarning fonetik va semantik moslashuvi kabi masalalar yoritiladi. Shuningdek, transport vositalari nomlarining etimologik qatlamlari, ularning milliy til tizimidagi o‘rni va zamonaviy leksik taraqqiyotdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *etimologiya, transport vositalari nomlari, transport leksikasi, o‘zlashma so‘zlar, xalqaro terminologiya, tarixiy leksikologiya, til aloqalari, leksik qatlam.*

Аннотация. В статье рассматриваются этимологические особенности наименований транспортных средств в русском и узбекском языках, источники их происхождения и исторические процессы формирования. Особое внимание уделяется исконной лексике, заимствованным словам и международным терминам, вошедшим в транспортную терминологию двух языков. Анализируются особенности языковых контактов, фонетической и семантической адаптации заимствованных единиц, а также влияние исторических, экономических и культурных факторов на развитие транспортной лексики. На основе сопоставительного анализа выявляются общие и специфические черты этимологического состава наименований транспортных средств в исследуемых языках.

Ключевые слова: *этимология, наименования транспортных средств,*

транспортная лексика, заимствованные слова, международная терминология, историческая лексикология, языковые контакты, лексический состав.

Abstract. This article examines the etymological features of vehicle names in the Russian and Uzbek languages, focusing on their origins and historical development. Particular attention is paid to native vocabulary, borrowed words, and international terms that have become part of the transport terminology of both languages. The study analyzes language contacts, phonetic and semantic adaptation of borrowed lexical units, as well as the influence of historical, economic, and cultural factors on the development of transport vocabulary. Through a comparative analysis, the article identifies common and language-specific features of the etymological composition of vehicle names in Russian and Uzbek.

Keywords: *etymology, vehicle names, transport vocabulary, borrowed words, international terminology, historical lexicology, language contacts, lexical composition.*

Tilning lug‘at tarkibi jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, iqtisodiy munosabatlari, ilmiy-texnik yutuqlari va madaniy aloqalari natijasida doimiy ravishda boyib boradi. Ayniqsa, fan va texnika taraqqiyoti bilan bog‘liq sohalarda yangi tushunchalarning paydo bo‘lishi ularni ifodalovchi leksik birliklarning shakllanishiga sabab bo‘ladi. Transport sohasi ham ana shunday faol rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Transport vositalari nomlari tilshunoslikda alohida leksik qatlamni tashkil etib, ularning shakllanishida turli tillarning o‘zaro ta’siri muhim o‘rin tutadi. Rus va o‘zbek tillaridagi transport leksikasini etimologik jihatdan o‘rganish nafaqat so‘zlarning kelib chiqishini aniqlash, balki xalqlar o‘rtasidagi tarixiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarni ham yoritish imkonini beradi.

Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, zamonaviy transport terminologiyasida xalqaro xarakterga ega bo‘lgan birliklar bilan bir qatorda, milliy

tilning ichki imkoniyatlari asosida shakllangan nomlar ham keng qo‘llanadi. Shu sababli ularning kelib chiqish manbalari, o‘zlashish yo‘llari va tarixiy taraqqiyotini qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Etimologiya so‘zlarning kelib chiqishi, dastlabki shakli, ma’nosi va tarixiy taraqqiyotini o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Transport vositalari nomlarining etimologik tahlili esa ushbu birliklarning qaysi tildan o‘zlashgani, qanday tarixiy sharoitda shakllangani va boshqa tillarning ta’sirida qanday o‘zgarishlarga uchraganini aniqlashga xizmat qiladi.

Rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining muayyan qismi xalqaro terminologik qatlamga mansub. Masalan, «автомобиль» va «автобус» so‘zlari ko‘plab Yevropa va Osiyo tillarida o‘xshash shakllarda uchraydi.

«Автомобиль» so‘zi fransuzcha automobile shakli orqali xalqaro muomalaga kirgan bo‘lib, uning tarkibidagi auto komponenti yunoncha «o‘z» ma’nosini, mobilis komponenti esa lotincha «harakatlanuvchi» ma’nosini anglatadi. Ushbu birlik o‘zbek tiliga «avtomobil» shaklida o‘zlashgan. Har ikki tilda ham u mexanik harakatlanishga mo‘ljallangan transport vositasini ifodalaydi.

«Автобус» so‘zining etimologiyasi ham xalqaro terminologiya bilan bog‘liq. U fransuzcha autobus shakli orqali tarqalgan bo‘lib, omnibus so‘zining qisqargan shakli bilan bog‘liq. Mazkur nom dastlab jamoaviy tashish vositalarini ifodalash bilan aloqador bo‘lgan. Hozirgi rus tilida «автобус», o‘zbek tilida esa «avtobus» shaklida faol qo‘llanadi.

Transport vositalari nomlari orasida fransuz tili orqali xalqaro leksik qatlamga kirgan birliklar ham mavjud. Masalan, «такси» so‘zi fransuzcha taxi shakli bilan bog‘liq bo‘lib, dastlab taksometr bilan jihozlangan yollanma transport vositasini anglatgan. Hozirgi kunda ushbu birlik rus tilida «такси», o‘zbek tilida «taksi» shaklida ishlatiladi.

Shuningdek, «велосипед» so‘zi fransuzcha vélocipède shakli orqali tarqalgan bo‘lib, uning tarkibida lotincha velox – «tez» va pes – «oyoq» ma’nolarini ifodalovchi qismlar mavjud. Bu nom dastlab oyoq kuchi yordamida harakatlanadigan transport vositasiga nisbatan qo‘llangan. Bugungi kunda rus tilidagi «велосипед» va o‘zbek tilidagi «velosiped» birliklari bir xil asosiy tushunchani anglatadi.

Transport vositalari nomlarining etimologik qatlamlarini tahlil qilishda rus tilining o‘z ichki so‘z yasalish imkoniyatlari asosida shakllangan birliklarini ham alohida ko‘rib chiqish lozim. Jumladan, «пароход» so‘zi «пар» va «ход» komponentlarining birikishi asosida yuzaga kelgan. Uning semantik tarkibida bug‘ kuchi yordamida harakatlanish belgisi mujassam. «Паровоз» so‘zi ham «пар» va «воз» qismlaridan tashkil topgan bo‘lib, bug‘ yordamida harakatlanuvchi temiryo‘l transportini anglatadi.

«Тепловоз» so‘zi esa «тепло» va «воз» komponentlarining birikishi natijasida shakllangan. Mazkur birlik transport vositasining harakatlanishida issiqlik energiyasidan foydalanish xususiyatini ifodalaydi. Bu misollar rus tilida transport nomlarini hosil qilishda kompozitsiya usuli muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi transport leksikasining etimologik tarkibida ham turli manbalardan kirib kelgan birliklar mavjud. Xususan, «avtomobil», «avtobus», «tramvay», «trolleybus», «poyezd», «samolyot», «metro» kabi nomlar zamonaviy transport tizimining rivojlanishi bilan birga tilimizda faol qo‘llanila boshlagan.

Shuningdek, transport vositalari nomlarining etimologik tadqiqida so‘zning bevosita kelib chiqish manbasi bilan uning uzoq tarixiy ildizlarini farqlash zarur. Ayrim xalqaro terminlar dastlab yunon yoki lotin tillarida shakllangan bo‘lsa-da, rus va o‘zbek tillariga boshqa Yevropa tillari yoki vositachi til orqali kirib kelgan. Shu sababli etimologik tahlilda so‘zning asl manbasi, o‘zlashish yo‘li va hozirgi shakli alohida o‘rganilishi lozim.

Tadqiqot jarayonida transport vositalari nomlarining etimologik xususiyatlarini quyidagi asosiy qatlamlar bo‘yicha tasniflash mumkin:

Milliy leksik qatlam: o‘zbek tilidagi arava, qayiq, kema kabi tarixiy birliklar;

Xalqaro o‘zlashmalar: avtomobil, avtobus, taksi, velosiped kabi turli tillarda keng tarqalgan terminlar;

Rus tili orqali o‘zlashgan birliklar: poyezd, samolyot kabi o‘zbek tilida ruscha shakllar bilan tarixiy aloqaga ega nomlar;

Ichki so‘z yasalishi asosida shakllangan birliklar: rus tilidagi пароход, паровоз, тепловоз kabi murakkab nomlar;

Zamonaviy atoqli nomlar: avtomobil markalari va modellari nomlari.

Ushbu tasnif transport leksikasining tarixiy va etimologik tarkibini tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, har bir birlikning etimologik maqomi tegishli etimologik lug‘atlar va tarixiy manbalar asosida tekshirilishi lozim.

Rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining etimologik tahlili mazkur leksik qatlamning murakkab tarixiy taraqqiyot jarayonini namoyon etadi. Tadqiqot natijalari transport leksikasining shakllanishida milliy til imkoniyatlari, xalqaro terminologiya va tillararo aloqalar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarini etimologik jihatdan qiyosiy o‘rganish ikki tilning tarixiy lug‘at tarkibi, o‘zlashma qatlamlari va nominativ imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar transport terminologiyasining shakllanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash va uning tarixiy taraqqiyotini ilmiy asosda yoritish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Москва.
2. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — Москва.

3. Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка. — Москва.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. — Тошкент.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.